

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ОСВІТИ ТА ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК [371.671:741](09)

Ганна Литовченко

Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

ЗМІСТ І СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З МАЛЮВАННЯ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена історико-педагогічному аналізу шкільної навчальної літератури з малювання, що була презентована вітчизняною педагогічною думкою в 20–30-ті роки XX століття. На основі аналізу наукової літератури автором розкрито погляди громадських діячів, учителів-практиків щодо вимог до шкільної навчальної літератури з малювання в окреслений період. Проаналізовано відповідність змістового наповнення керівництв та посібників з малювання загальним вимогам шкільної програми для єдиної трудової школи. З'ясовано, що попри значну кількість навчальної літератури з малювання для вчителів у досліджуваний період були відсутні підручники з цього предмету для учнів.

Ключові слова: навчальна література, малювання, зміст, навчальні плани, педагогічна думка.

Постановка проблеми. Згідно з Національною концепцією художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах (2004 р.), одним із вагомих напрямів розвитку індивідуальних здібностей, різнобічних естетичних потреб та інтересів школярів є мистецтво. Реалізації завдань мистецтва сприяє запровадження в загальноосвітніх навчальних закладах інтегрованого курсу «Мистецтво», який покликаний сприяти розвитку художніх цінностей і способів художньої діяльності, формувати потреби в творчому самовираженні й естетичному самовдосконаленні школярів.

Особливістю навчальної програми інтегрованого курсу «Мистецтво» є варіативність художнього наповнення змісту та забезпечення міжпредметних зв'язків. Пріоритетними є різноманітні форми практичної діяльності учнів, що сприяють творчій самореалізації. Учитель самостійно може обирати різноманітні твори мистецтва для реалізації завдань програми, розкриття теми уроку й набуття учнями ключових і предметних компетентностей.

Зазначені зміни у програмі потребують оновленого навчально-методичного забезпечення викладання предмета. З огляду на це, актуальним є звернення до досвіду komponування змісту навчальної літератури з малювання в період 20–30-х років XX ст.

Аналіз актуальних досліджень. Вивчення ступеня наукової розробки проблеми засвідчило, що теоретичним аспектам змісту шкільних

підручників в історичній ретроспективі приділяли увагу В. Безпалько, В. Бейлінсон, Д. Зуєв, О. Жосан.

Питання компонування змісту шкільної навчальної літератури з урахуванням особливостей навчального предмета стало предметом дослідження М. Бурди (математика), В. Мадзігона (трудове навчання), Л. Ващенко (біологія), О. Пасічника (іноземна мова), О. Пометун (історія), Н. Самойленко (інформатика), З. Сікорської, С. Яворської (мова), І. Смагіна (суспільнознавчі предмети) та інших.

Проте, вивчення проблеми становлення шкільної навчальної літератури з малювання в історичному дискурсі ще не стало об'єктом окремого дослідження.

Метою статті є аналіз відповідності змісту та структури навчальної літератури з малювання шкільним програмам у період 20–30-х років ХХ ст.

При написанні роботи були використані такі **методи** наукового дослідження.

Метод педагогічного аналізу дав змогу виявити й проаналізувати значення шкільної навчальної літератури з малювання для школи зазначеного періоду. Нарративний метод сприяв описанню фактів та проблем шкільної навчальної літератури загалом. Компаративний метод дозволив порівняти зміст і структуру шкільних програм із малювання. Метод аналізу й синтезу був використаний нами для виявлення причинно-наслідкових зв'язків між вимогами до змісту освіти та до шкільної навчальної літератури.

Виклад основного матеріалу. Як засвідчив науковий пошук, після подій 1917 року відбулися суттєві зміни в системі освіти: ліквідовано та реформовано низку навчальних закладів (кадетські корпуси, ліцеї, духовні училища та семінарії, жіночі єпархіальні училища тощо), переглянуто програми для шкіл, визначено навчальні завдання виховання учнів в умовах радянської системи освіти. Актуальним постає втілення в життя концепції єдиної трудової школи. «Основні принципи єдиної трудової школи» (1918 р.) були зорієнтовані на трудове навчання, стимулювання школярів до самодіяльності й активності.

У процесі наукового пошуку встановлено, що починаючи з 1918-х – по 1920-ті роки, відповідно до нових вимог щодо оновлення завдань шкільної освіти, нагальною стала потреба у створенні єдиних програм для викладання навчальних предметів у загальноосвітніх закладах, зокрема дисциплін художньо-естетичного циклу (спів, ліплення та малювання).

Цьому, з поміж іншого, сприяла позиція вчених, педагогів та громадських діячів окресленого історичного періоду, які неодноразово підкреслювали виховну спроможність мистецтва. Наприклад, А. В. Луначарський уважав, що мистецтво організує свідомість і чуттєвість, виявляє й утілює ідеали людини [11]. Н. К. Крупська висловлювала думку

про необхідність вивчення мистецтва в загальноосвітніх навчальних закладах, віддаючи перевагу малюванню та кресленню [7]. Мистецтвознавець А. В. Бакушинський акцентував увагу на тому, що шкільна художня освіта вдосконалює особистість дитини [1, 123].

У процесі наукового пошуку встановлено, що в період з 1918 – по 1921 рр., малювання було обов'язковим для вивчення учням із першого по дев'ятий клас. Викладання мистецтв (спів, малювання, креслення) з другого по шостий рік навчання включно, охоплювало три години на тиждень, а починаючи з сьомого по дев'ятий клас, – дві години на тиждень.

Ураховуючи вище зазначене, у 1921 році Державною вченою радою було затверджено зміст програм (1–7 класи) для єдиної трудової школи. Відповідно до зазначених програм, виховання творчої активності дітей та молоді здійснювалося саме через мистецтво. Характерною рисою цієї програми від програм попередніх років було те, що предмети художньо-естетичного циклу поєднувалися в єдиний навчальний предмет – образотворче мистецтво. Цей предмет був обов'язковим для вивчення учням з 1 по 7 клас.

Відповідно до програми, викладання образотворчого мистецтва мало сприяти розвитку емоційного життя дитини, спонукати до творчості, активності, адекватного ставлення до матеріальної культури.

Наголосимо, що названа програма охоплювала три складові, що враховували вікові особливості дітей. Значна увага у змісті програми приділялася конструюванню та матеріалознавству. Так, вже в першій частині (діти віком до 10 років) мали оволодіти елементарними навичками створення креслень, роботи з деревом, камінням, склом, уміти декорувати форму відповідно до призначення, виявляти, показувати й обробляти фактуру предмета.

На наш погляд, у цій програмі недостатня увага приділялася аплікації, кольорознавству, зображенню з натури та декоруванню, що відповідали віковим особливостям учнів.

Мета другої частина програми (діти 11–13 років) передбачала поглиблення та розширення завдань першої. Додавалися знання з перспективи, уміння аналізувати об'ємну форму, знайомство з кольоровими композиціями через твори митців. Однак і ця складова програми не приділяла належної уваги малюванню з натури, яке поглиблює цілеспрямоване сприймання предметів, сприяє всебічному розумінню художньої своєрідності творів мистецтва. Натомість значна увага приділялася площинному зображенню й конструюванню.

Третя частина програми (діти віком від 13 років) акцентувала увагу на поглибленому вивченні учнями історії мистецтв та ознайомлювала з живописом. Однак, перевага при вивченні образотворчого мистецтва дітьми спрямовувалася переважно на опанування учнями виробничих

професій і виготовлення виробів народного господарства. З огляду на це левову частку уроків було присвячено опануванню знаннями, уміннями й навичками з креслення, конструювання, матеріалознавства. Зважаючи на це у змісті третьої частини програми не знайшли належного висвітлення такі складові образотворчого мистецтва, як аплікація, кольорознавство, декоративно-прикладне мистецтво, композиція.

В аспекті досліджуваної проблеми привертає увагу той факт, що програма з образотворчого мистецтва (1921 р.) не містила переліку рекомендованої літератури, що значно ускладнювало опанування навчальним матеріалом. Як правило, викладання здійснювалося на основі дореволюційної літератури, яка не відповідала змісту програми єдиної трудової школи.

Названі недоліки були враховані в новій програмі для шкіл I–II ступенів 1923 року. У названій програмі наголошувалося на необхідності створення єдиного зразкового та загальнообов'язкового плану організації школи в навчально-виховному аспекті, висувалися оновлені вимоги до шкільної освіти.

Аналіз змісту програми (1923 р.) засвідчив той факт, що у школах I–II ступенів передбачалося й викладання предметів художньо-естетичного циклу: співи, малювання та ліплення (I ступінь); малювання (II ступінь).

Зазначимо, що викладання малювання та ліплення (I ступінь) передбачало, на відміну від попередньої програми, установлення міжпредметних зв'язків із математикою, літературою та природничими дисциплінами. Так, знайомство на уроках ліплення з геометричними формами мало полегшити учням оволодіння знаннями з математики. Уперше висувуються вимоги до застосування проектної колективної діяльності в опануванні образотворчого мистецтва (пропонуються колективні роботи: фруктові крамниці, крамниця посуду, майстерня, пекарня, поселення людей тощо.). Акцентується увага на важливості оформлення художньої шкільної кімнати, музею чи виставки. Значна увага приділяється творчому малюванню, малюванню по пам'яті, малюванню з натури.

Програма з малювання II ступеня була орієнтована на поглиблення знань, отриманих у попередні роки. Предмет малювання охоплював такі складові: перспектива, декоративна творчість, орнаменталізація, малювання з натури. Однак, не зважаючи на різноманітність змісту й форм, основна мета курсу все ж передбачала виховання в учнів умінь і навичок, що були необхідними для опанування професій народного господарства.

Підкреслимо, що в пояснювальній записці до програми з малювання та ліплення для шкіл I ступеня та програми з малювання для шкіл II ступеня пропонувався перелік посібників для вчителів щодо викладання навчального предмету. Викладання малювання у школі I ступеня пропонувалося здійснювати за посібником В. І. Смирнова і К. М. Лепілова «Малювання і ліплення в народній школі», Л. Пранга «Елементарний курс

викладання мистецтв у початкових школах, дитячих садках та дітям дошкільного віку» та Т. Ліберті «Новий шлях для художнього виховання юнаків та дітей». Перевага надавалася посібнику В. І. Смирнова та К. М. Лепілова, його наявність була обов'язковою для кожної школи. Однак серед зазначених посібників відсутніми були підручники з образотворчого мистецтва для школярів.

Серед посібників для шкіл II ступеня, які рекомендували викладачам, були лише закордонні видання: наприклад, посібник О. Дауге «Мистецтво і творчість у вихованні» (1918 р), де значна увага приділялася питанню становлення малювання в Німеччині, містилися власні роздуми автора щодо вимог змістового наповнення підручників з малювання для учнів. Автор названого посібника зазначав: «Лише та книга буде до вподоби дітям, яка висвітлює знайоме та близьке, приводить у захват, вражає життєвістю і красою» [4, 88].

Посібник М. Брауншвіга «Мистецтво і дитина» (1908 р.), який, незважаючи на рекомендації Наркомосвіти, піддавався жорсткій критиці з боку педагогів та громадських діячів. Так, К. І. Чуковський, оцінюючи зміст посібника, зазначав, що це видання створене французом «виключно для французів». Він уважав недоречним його використання при вивченні малювання, радив звертатися до вітчизняних надбань [19].

До переліку пропонованих видань належали й посібники Е. Меймана «Вступ до естетики» та Г. Шаррельмана «Малювання олівцем та пензлем», у яких висвітлювався закордонний досвід викладання цієї навчальної дисципліни.

Утім, як засвідчили результати проведеного дослідження, викладання предмету малювання відповідно до рекомендованих посібників «Комплексної програми», повною мірою не відповідало вимогам вітчизняної освіти: рекомендована навчальна література ґрунтувалася на надбаннях європейських країн (Німеччини, Англії, Франції) і не була основана на тісному зв'язку з трудовою діяльністю.

Названі чинники зумовили поштовх до перегляду питання підготовки шкільної навчальної літератури з малювання підручників, активізувало позицію громадськості в цьому напрямі.

Так, на важливості створення якісних підручників наголошував М. М. Рубінштейн у роботі «Естетичне виховання дітей». Науковець акцентував увагу на необхідності ілюстрованих книг для дітей, зокрема шкільних підручників. Він наголошував на тому, що: «особливе значення мають художньо оздоблені книги з малюнками, які відповідають потребам знань» [16, 92–112]. Цю позицію поділяла Н. К. Крупська. На її переконання неякісно підібрані малюнки не справлять на дітей жодного враження. «Треба підібрати до цього питання надзвичайно уважно, слід подавати малюнки, що відрізняються особливою точністю зображуваних предметів» – писала вона [8].

В аспекті досліджуваної проблеми викликає інтерес той факт, що в загальних вимогах щодо шкільної літератури, які були сформовані на той час, зазначалося, що підручник повинен відповідати марксистській ідеології; книга повинна бути невеликою за обсягом, написана літературною українською мовою, гарною на вигляд, із показчиком літератури та з індексом вживаних термінів і власних імен тощо [18].

Названі вимоги, які висували до шкільної навчальної літератури в окреслений період було взято до уваги при створенні нової навчальної літератури з малювання.

Аналіз наукових джерел [10; 18] засвідчив, що наступний етап у зміні підходів до komponування змісту та структури навчальної літератури з малювання був пов'язаний із ухваленням програми 1931 року.

У новій програмі було переглянуто зміст навчального матеріалу та методи викладання малювання. В основу нової програми було покладено малювання з натури, значне місце відводилося малюванню за темами, за уявою, а також декоративно-прикладному мистецтву. Окрім того, велику увагу було приділено бесідам із мистецтва, які мали знайомити учнів з творами образотворчого мистецтва, сприяти ідейному та політичному вихованню учнів.

Відповідно до нової програми було укладено низку навчальних книг із малювання для вчителів за редакцією П. Я. Павлинова «Графічна грамота. Посібник для вчителів середньої школи», Н. Е. Радлова «Малювання з натури», Д. М. Кардовського «Посібник з малювання», Я. Башилова і Є. Кондрахана «Дитячий малюнок», Б. В. Гарневича «Малювання з натури у школі».

У процесі наукового пошуку встановлено, що в окреслений період поширення набула метода, що пропонувалася Д. Н. Кардовським. В основі його методи було вивчення законів зображення об'єму. Головним був малюнок з натури, на основі якого будувалося подальше навчання з живопису. Акцент робився на поетапній побудові зображення, від загального до часткового. Копіювання античних фігур, а також творів живопису й малюнка автор радив застосовувати на кінцевому етапі навчання, як основу для розвитку художнього смаку.

Особливості методи Д. Н. Кардовського було викладено в «Посібнику з малювання» під редакцією К. Н. Корнілова, Д. Н. Кардовського та В. Н. Яковлева. Автори посібника надавали практичні відомості з перспективи, приділяли значну увагу начеркам та замальовкам, обстоювали позиції реалістичної методи – наголошували на необхідності глибокого вивчення натури. У виданні докладно розглядалася пластична анатомія в зв'язку з зображенням голови та фігури людини [5].

Нова навчальна література з малювання сприяла естетичному розвитку дітей шкільного віку завдяки зверненню до натуралістичного

методу зображення. Наприклад, віддаючи перевагу методу Д. М. Кардовського, О. Е. Яковлев зазначав: «його метод викладання виявлявся в тому, що він, не намагаючись зламати натуру своїх учнів, давав їм свободу експериментів, пошуку, і в той самий час навчав аналізу поставлених завдань, логічному обґрунтуванню будь-якого зусилля» [10].

Висновки. Вищезазначене дає підстави для висновку, що у 20–30-х роках ХХ століття, відповідно до реформи шкільної освіти, малювання було обов'язковою до вивчення дисципліною з 1-го по 9 класи. Проте, рекомендована шкільна навчальна література з малювання була зорієнтована переважно на вчителів і не завжди слугувала підґрунтям для опанування окремих складових із малювання учням через низку причин. По-перше, вона була основана на традиціях Європейської шкільної практики. По-друге, не завжди узгоджувалася із завданнями єдиної трудової школи. Починаючи з 30-х років ХХ ст. активізується вітчизняна педагогічна думка в напрямі створення шкільної навчальної літератури з малювання в контексті загальних вимог до шкільних підручників та завдань єдиної трудової школи.

У межах отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого дослідження, що полягає в історико-педагогічному аналізі змісту шкільної навчальної літератури з малювання у другій пол. ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакушинский А. В. Дослідження та статті. Вибрані мистецтвознавчі праці / А. В. Бакушинський. – М. : Радянський художник, 1981. – 355 с.
2. Дауге О. Мистецтво і творчість у вихованні / О Дауге. – М., 1918. – С. 160–161.
3. Кануннікова Т. А. Принципы и методы обучения изобразительному искусству в педагогической практике Дмитрия Николаевича Кардовского / Т. А. Кануннікова // Педагогічна майстерність : матеріали V міжнар. наук. конф. – М. : Буки-Веди, 2014. – С. 23–26.
4. Кардовський Д. М. Посібник з малювання / Д. М. Кардовський ; під заг. ред. проф. В. Н. Яковлева, доц. К. Н. Корнілова. – М. : В. Шевчук, 2006. – 208 с.
5. Крупська Н. К. Професійна та загальна освіта / Н. К. Крупська // Народна просвіта. – 1920. – № 71–73.
6. Крупська Н. К. Педагогічні твори в 4-х т. / Н. К. Крупська // До питання про мету школи. – Т. 2. – М., 1978.
7. Ломов С. П. Методологія художньої освіти: навч. посібник / С. П. Ломов, С. А. Аманжолов. – М. : МПГУ, 2011. – 188 с.
8. Луначарський А. В. Наші завдання у галузі художнього життя / А. В. Луначарський // Красная новь. – М., 1921. – № 1
9. Рубинштейн М. М. Естетичне виховання дітей/ М.М. Рубінштейн. – Вид. 3, випр. – М. : Т-во В. В. Думнов, наслідн. бр. Салаєвих, 1924. – 118 с.
10. Тенденції розвитку вітчизняної шкільної навчальної літератури у 20-х роках ХХ століття / О. Жосан // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2012. – № 42(1). – С. 230–235
11. Чуковский К. И. Критика [Електронний ресурс] / К. И. Чуковский// Марсель Брауншвіг. «Искусство и дитя». – Режим доступу : www.chukfamily.ru/Kornei/Critica/critica_new (дата звернення 31.01.2016 р.).

РЕЗЮМЕ

Литовченко А. Содержание и структура учебной литературы по рисованию: историко-педагогический аспект.

В статье осуществлён историко-педагогический анализ школьной учебной литературы по рисованию, которая была представлена отечественной педагогической мыслью в 20-30 годы XX столетия. На основе анализа научной литературы автором раскрыты взгляды общественных деятелей, учителей-практиков относительно требований к школьной учебной литературе по рисованию в очерченный период. Проанализировано соответствие содержательного наполнения руководств и пособий по рисованию общим требованиям школьной программы для единой трудовой школы. Выявлено, что, несмотря на большое количество учебной литературы по рисованию для учителей, в исследованный период отсутствовали учебники по этому предмету для учеников.

Ключевые слова: учебная литература, рисование, содержание, учебные планы, педагогическая мысль.

SUMMARY

Lytovchenko H. Content and structure of the academic literature on drawing: historical and pedagogical aspects.

The article is devoted to historical and pedagogical analysis of school textbooks on drawing presented by the native educational thought in the 20-30 years of the twentieth century.

The present article focuses on the analysis of correspondence of content and structure of textbooks on drawing to school programs during 20-30 years period.

As an attempt to explore the issue the following research methods were used. Method of pedagogical analysis made it possible to identify and analyze the role of school textbooks on drawing at schools of the specific period. Narrative method helped to provide a description of facts and main concerns of school textbooks in general. Comparative method allowed us to compare the basic requirements for school textbooks and content and structure of the school program on drawing. The method of analysis and synthesis has been used by us to identify causal relationships between requirements to educational content and requirements for school textbooks.

Based on the analysis of the scientific literature the author reveals the views of social activists, teachers and practitioners regarding requirements for school literature on drawing of the studied period. Correspondence of content of manuals and guides on drawing to general curriculum requirements for unified labor school has been analyzed. The article claims that in the 20–30-s of the XX century under the school education reform drawing as a subject was a part of a common core from 1st to 9th forms. However, school literature on drawing recommended was focused primarily on teachers and not always served as a basis for successful individual mastering of the subject by the pupils due to several reasons. Firstly, it was based on the traditions of European school practice. Secondly, it was not always coordinated with the objectives of a unified labor school. Since 30s the native educational thought started to intensify its activity towards the creation of school textbooks on drawing in the context of general requirements for school books and unified labor school tasks.

The prospects of further analysis is said to be stated. The following objective to analyze historical and pedagogical aspects of the content of schoolbooks on drawing of the second half of the XX century is to be attained.

Key words: academic literature, drawing, content, school programs, educational thought.